

Aleksy Kerner

FORMY IMPERATIVU W BUŁGARSKIM TEKŚCIE DEKALOGU NA TLE SŁOWIAŃSKIM

Przy wszelkich badaniach konfrontatywnych dość rzadko zestawia się formy imperatywne. Jeszcze rzadziej - takie formy zaprzeczone. Dlatego badaniem został objęty tekst dziesięciorga przykazań, jako że obfituje w formy nakazu, a zwłaszcza zakazu.

Dla języka bułgarskiego poddano analizie teksty ewangelii z Kodeksu Assemaniego i Kodeksu Zografskiego (kanon scs), Ewangeliarza Dobromira (XII w.) i Ewangeliarza Baniszkiego (XIII w.), a także tekst całej Biblii we współczesnym przekładzie. Dla starszych epok rozwoju języka bułgarskiego brak przekładu Starego Testamentu (w Parimejniku Grigorowicza przełożone są akurat inne fragmenty Księgi Wyjścia). Dlatego zmuszony byłem sięgnąć po tekst Nowego Testamentu, gdzie Dekalog jest przytaczany trzy razy (Mt 19,16-22, Mr 10,17-22, Łk 18,18-23), niestety, nie w całości. Poza tym ewangelie różnią się kolejnością układu przykazań, a także ich zasobem (np. w ewangelii Mateusza jest dodane przykazanie - *miłuj bliźniego swego*, a w ewangelii Marka - *nie oszukuj*).

Teksty rosyjskie to dwie tetraewangelie z połowy XIX w. (1860, 1884), a także tekst całej Biblii we współczesnym przekładzie.

Dla języka polskiego analizie poddano tekst Biblii królowej Zofii, przekładu ks. Wujka, a także współczesny przekład Biblii Tysiąclecia.

Teksty serbsko-chorwackie to tłumaczenie całej Biblii Daničića i Karadžića z 1870 r., a także najnowsze wydanie Biblii w języku serbsko-chorwackim.

Teksty czeskie to tzw. Biblia Taborska, Ołomuniecka i Draždianska (XV w.), Biblia Kralicka (1613), Nowy Testament z 1830 r., przekład całej Biblii z 1882 r., a także ekumeniczny przekład współczesny.

Ważnym zagadnieniem jest sprecyzowanie, które formy będą uznane za imperatywne. Jeśli kierować się kryterium semantycznym – będą to takie wypowiedzenia o charakterze modalnym, które nakładają adresata wypowiedzi do czegoś. W tym wypadku forma czasownikowa może być różna¹. Innym kryterium jest kryterium morfologiczno-formalne. Według niego tylko te formy czasownikowe, które posiadają morfologiczne wykładniki kategorii trybu rozkazującego, będą uznawane za imperatywne².

Ponieważ możliwe jest użycie form indykatywnych dla wyrażenia różnych modalności, a zwłaszcza deontycznej (np. przy formach futurum³), jak również konstrukcji formalnie imperatywnych, w których modalność ulega znacznej neutralizacji⁴, będę uznawał takie konstrukcje za imperatywne, których znaczenie jest nakazem lub zakazem⁵. Dlatego tekst przykazań jest dla mnie w całości materiałem do badań, niezależnie od tego, czy formy czasownikowe posiadają wykładniki gramatycznej kategorii trybu rozkazującego czy też nie. Jest to o tyle istotne, że większość przykazań to zakazy, zaś tzw. prohibitivus (zanegowany imperativus) ma dość specyficzne środki i drogi rozwoju⁶.

¹ V. K o s e s k a-T o s z e w a, Uwagi na temat optativu w bułgarskim, polskim i rosyjskim. "Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej" 1979, t. 19, s. 129-134.

² R. Ł a s k o w s k i, Tryb, [w:] Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia, Warszawa 1984, s. 132-135.

³ R. Ł a s k o w s k i, Uwagi o nietemporalnych użyciach czasów gramatycznych, ibidem, 1984, s. 127, także Z. T o p o l i Ń s k a, O kategoriach gramatycznych polskiego imperatiwu, "Język Polski" 1966, t. 56, s. 167-173.

⁴ K. P o p o v, Bългарският повествователен императив, [w:] Помогало по български синтаксис, София 1979, s. 73-83.

⁵ R. N i c o l o v a, Подбудителни изречения, [w:] Граматика на съвременния български книжовен език. Синтаксис, София 1983, s. 66-74, por. też T o p o l i Ń s k a, op. cit.

⁶ V. G e o r g i j e v, Otricatelna zapoved v grčki, latinski, bŭlgarski, staroindijski i injunktivt, "Godišnik na Sofijskija universitet" 1934, t. 31; M. I v i ć, Upotreba vida u slovenskom imperativu s negacijom, "Sŭlavnaskaja filologija" 1958, t. 2; V. M i l e v a, Charakterna modalna ekspresivnost na imperativa ot svršen vid s otricanie v polskija ezik v slopostavka s bŭlgarskija knižoven ezik, "Sŭpostavitelno ezikoznanie" 1980, t. 5, s. 49-52.

I. JĘZYK BUŁGARSKI

W najstarszych tekstach starobułgarskich spotykamy przytoczone niektóre przykazania. Oprócz różnic pomiędzy poszczególnymi za-
bytkami (zob. niżej) są też różnice w tekstach samych zabytków;
różne formy występują w ewangelii Mateusza i Łukasza (pomijam tu
różnicę w układzie przykazań - np. wg Łukasza *nie cudzołóz* jest
przed *nie zabijaj*). Tak, na przykład, w ewangelii Mateusza spoty-
kamy formy praesens od czasowników dokonanych - *ne ubiješi; ne*
prěljuby stvoriši; ne ukradeši; ne lōžesvėdėtelo bōdeši; vōzljubiši - for-
malnie są to formy futurum. Natomiast w tych samych zabytkach (Ko-
deks Assemaniego i Zografski) w ewangelii Łukasza spotykamy for-
my imperatiwu od czasowników dokonanych - *ne prěljuby stvori; ne*
ubij; ne ukradi; ne lōžesvėdėtelo bōdi; čti. Zaś w Księdze Sawy spo-
tykamy jeszcze inną możliwość - proste formy prohibitiwu od cza-
sowników niedokonanych i dokonanych (Mt 19,18-19) - *ne ubivaj; ni*
prěljuby stvori; ne kradi; ni lōža poslušaj; čti; vōzljubi.

W dwunastowiecznym Ewangeliarzu Dobromira również spotykamy
proste formy zakazu od czasowników dokonanych (Mr 10,17-22) - *ne*
prěljuby dēji; ne ubij; ne ukradi; ne lōži svėdėtelostvuj; ne obidi; čti.
We wszystkich trzech ewangeliami bez negacji jest *čti* (jedynie u
Mateusza spotykamy też *vōzljubi*). Zachowane są stare końcówki im-
peratywne. Jediną zmianą jest przejście końcówki *i* po samogłosce
w *jotę*. Różnice pomiędzy poszczególnymi ewangeliami w kon-
strukcji prohibitiwu są małe - różny jest czasownik kauzatywny u
Mateusza i Łukasza - *ne prěljuby stvori*, zaś u Marka - *ne prěljuby*
dēji, a także zastąpienie konstrukcji rzeczownik odczasownikowy +
czasownik posiłkowy *być* przez utworzony czasownik złożony, u Ma-
teusza i Łukasza - *ne lōžesvėdėtelo bōdi (eši)*, zaś u Marka - *ne lōžes-*
svėdėtelostvuj. Największą różnicą morfologiczno-składniową jest
wystąpienie form indykatywnych w ewangelii Mateusza.

Wiek XIII przynosi tu wyrównanie. W Ewangeliarzu Baniszkim
spotykamy tylko proste formy imperatywne od czasowników dokona-
nych we wszystkich trzech ewangeliami - *ne ubij; ne prěljuby stvori;*
ne ukradi; ne lōži svėdėtelo bōdi; čti; vōzljubi. Widać więc wyraźnie
tendencję unifikacyjną; tworzenie prostych form prohibitiwu i im-
peratiwu od czasowników dokonanych. Proste formy imperatywne z
negacją w języku bułgarskim obecnie możliwe są jednak tylko od

czasowników niedokonanych⁷. Dlatego we współczesnym przekładzie Biblii spotykamy prohibitivus od czasowników niedokonanych (Ex 20,1-21) - *ne si pravi; ne izgovarjaj; ne ubivaj; ne preljubodejstvuvaj; ne kradi; ne svidetelstvuvaj; ne poželavaj*. Oprócz tego mamy proste formy imperatywne nakazu: *pomni, počitaj*.

Ale obok form prostych język bułgarski ma rozbudowany system peryfrastycznych form analitycznych z partykułą *da* + *Vf* w indykatiwie, lub partykułą życzącą *neka* + indicativus⁸. Otóż w tych konstrukcjach możliwe jest wystąpienie zanegowanego imperatiwu zarówno wobec czasowników niedokonanych, jak i dokonanych. W tekście Dekalogu spotykamy formy peryfrastyczne zarówno dla nakazu, jak i zakazu - *da nęmaš drugi bogove osvenę mene; da ne imę se klanjašę nito da imę služišę; da rabotišę i da vęrsišę vsičkitę si dęla; da ne vęrsišę nikakva rabota; ne poželavaj ženata na bližnija si ni da poželavašę kęštata na bližnija si*.

Zwraca uwagę charakterystyczna składnia konstrukcji z *da* regularny szyk klityk, a także pojawienie się formy niezaprzeczonej po spójnikach *ni* i *nito*⁹. We współczesnym tekście nie wykorzystuje się form futurum w znaczeniu imperatywnym. Różnic w formach czasownikowych we współczesnym tekście prawie nie ma - takie same występują w Starym Testamencie (Ex 20,1-20 i Deut 5,1-22), jak i w ewangeliiach (Mt 19,16-22, Mr 10,18-22, Łk 18,18-23). Jedyną różnicą form przykazań w Nowym i Starym Testamencie jest postać przykazania ósmego - *ne svidetelstvuj protivę bližnija si lęžlivo svidetelstvo* (Ex 20,16), podczas gdy w ewangeliiach spotykamy postać zaprzeczonego czasownika złożonego - *ne lęžesvidetelstvuj*. Widać więc, że tekst stara się używać raczej zanegowanych czasowników, niż konstrukcji rzeczownik + czasownik kauzatywny (por. *ne prel-*

⁷ Por. R. Nicolova, *Otricanie i slovored v složnoto izrečenie, [w:] Pomagalo po bulgarski sintaksis*, Sofija 1979, s. 369-378; K. Popov, *Logičeska, sintaktičeska i stilističeska diferenciacija na otricanieto v bulgarski ezik*, *ibidem*, s. 44-57.

⁸ Z. Genadijeva-Mutaftčijeva, *Podčinitelnijat sęjuz da v sovremennija bulgarski ezik*, Sofija 1970; M. Dejanova, *Za funkcijete na služebnata дума da v slovenskija knižoven ezik (v sravnenie s bulgarski)*, "Bulgarski ezik" 1982, t. 32, s. 319-329.

⁹ Popov, *Logičeska, sintaktičeska...*, por. też M. Dejanova, *Obstoјatelstveni izrečeniја sęs sęjuza da v bulgarskija i slovenskija knižoven ezik*, "Sępostavitelno ezikoznanie" 1981, t. 6, s. 21-30.

jubodejstvuvaj w Starym i Nowym Testamencie - wyraźne zwycięstwo tendencji uniwerbizacyjnej). Warto też zwrócić uwagę na inną kolejność przykazań w ewangeliiach, a także przesunięcie żony jako przedmiotu pożądania z drugiego na pierwsze miejsce w dziesiątym przykazaniu w Księdze Powtórzonego Prawa w porównaniu do Księgi Wyjścia.

Różnice w stosunku do stanu, jaki znamy w epoce staro- i średniobułgarskiej zaszły głównie w wyodrębnieniu się konstrukcji peryfrastycznych ze spójnikiem *da*, które są bardziej kategoriyczne a także w wyeliminowaniu prostych prohibitiwów od czasowników dokonanych. Nastąpiła też unifikacja form imperatywnych w całym tekście - te same przykazania nie mają już różnych wariantów.

II. JĘZYK SERBSKO-CHORWACKI

Język serbsko-chorwacki reprezentują dwie Biblie, przy czym różnic w formach czasownikowych pomiędzy nimi (przynajmniej w tekście Dekalogu) nie znalazłem. Są jednak użyte różne formy zarówno w tekście Starego Testamentu, jak i w ewangeliiach.

Formy proste zdarzają się głównie w imperatiwie niezaprzeczonym, choć są także przy prohibitiwie - *ne gradi; ne uzimaj; sjeđaj se; drži; svetkuj; radi i svršuj; poštuj; ne ubij; ne čini preljube; ne kradi; ne svjedoči; ne poželi*.

Są to formy czasowników z Dekalogu przytoczonego w Starym Testamencie. Zwraca uwagę zaprzeczona forma imperatiwu od czasownika dokonanego - *ne ubij*. W Nowym Testamencie w ewangelii Łukasza mamy *ne ubij* i *ne ukradi*. Wydaje się, że są to zachowane bardzo archaiczne formy prohibitiwu, gdyż takie spotykamy w tekstach staro-cerkiewno-słowiańskich, i później w tekstach cerkiewno-słowiańskich, ale tylko w Dekalogu (np. w Powieści Trojańskiej z XIII w. mamy wyłącznie formy prohibitiwu od czasowników niedokonanych¹⁰.

¹⁰ K. M i r č e v, *Povelitelno naklonenie*, [w:] *Istoričeska gramatika na bolgarskija ezik*, Sofia 1978, s. 227-230, także G e o r g i e v, op. cit.

Uwagę zwraca też sporadyczny przypadek użycia formy indyktywnej od czasownika dokonanego w znaczeniu prohibytywnym (ostrzeżenia) - *ne poželi*. Forma czasu przyszłego widać też może służyć do wyrażania zaprzeczonego imperatiwu. Formami peryfrastycznymi są następujące konstrukcje starotestamentowe - *nemoj imati drugih bogova uz mene; nemoj im se klanjati niti im služiti; nemoj raditi*. Widać tu konstrukcję *nemoj* (z * *ne mozi*) + infinitivus. Ciekawa jest zwłaszcza konstrukcja ze spójnikiem *niti*, gdyż po nim spotykamy formę w pozitiwie.

Najciekawiej prezentują się formy przykazań przytoczone w ewangelii Mateusza, gdyż spotykamy tu jeszcze inny typ peryfrastyczny - konstrukcję z *da* - *da ne ubiješ; ne činiš preljube; ne ukradeš; ne svjedočiš*. Co ciekawe, *da* obsługuje tu cały ciąg czasownikowych form osobowych. Zdaje się, że konstrukcja ta jest i bardziej kategorierna w zaprzeczeniu od zwykłego imperatiwu i zawiera więcej znaczeniowego odcienia ostrzeżenia. Możliwe jest negowanie czasowników dokonanych i niedokonanych. Natomiast wśród form prostych spetryfikowało się jedynie *ne ubij* (być może ze względu na specyficzny rodzaj tekstu zachowana została stara forma wobec współczesnego *ne ubijej*¹¹).

W tekstach Dekalogu widać więc konstrukcję form 2 os.: albo proste formy imperatywne (wówczas raczej tylko czasowniki niedokonane), albo konstrukcje analityczne - ze spójnikiem *da* lub partykułą *nemoj* + infinitivus.

III. JĘZYK ROSYJSKI

Teksty dwu prawosławnych tetraewangelii z XIX w. nie różnią się pomiędzy sobą - w tych samych miejscach napotykamy te same formy. Najciekawiej przedstawiają się przykazania przytoczone w ewangelii Mateusza - *ne ubiješi; ne preljubu sotvoriši; ne ukradeši; ne lžesvidětelstvuješi; čti; rozljubiši*. Oprócz zachowanej cerkiewno-słowiańskiej końcówki 2 os. sg. praesens - *ši* (zjawisko archaizacji tekstu) i wokalizacji jeru twardego w *o* (zjawisko wynikające z

¹¹ Por. W. Wydra, *Polskie dekalogi średniowieczne*, Warszawa 1973, s. 41.

naporu żywego języka) spotykamy w tej ewangelii formy futuralne w znaczeniu imperatywnym.

Ewangelia Marka powtarza w takiej samej postaci przykazanie szóste - *ne preljuby sotvoriši*, ale następne są w imperatiwie - *ne ubij*; *ne ukradi*; *ne lžesvidetelstvuj*; *ne obidi*; *čti*. Ewangelia Łukasza przytacza tylko formy imperatywne, nawet *ne preljuby твори*. Zachowane są stare formy prohibitiwu prostego od czasowników dokonanych (podobnie jak w tekstach scs) *ne ubij* i *ne ukradi*. Forma imperatiwu w pozytywie ma nie tylko postać prostą - *čti*, ale może się też trafić postać "futurum - *rozljubiši* (Mt 19,19).

Formy imperatywne we współczesnym przekładzie są identyczne w Starym Testamencie i w ewangeliiach. Dlatego spotykamy formy proste imperatiwu z negacją i bez - *ne delaj*; *ne poklon'ajs'a*; *ne služi*; *ne proiznosi*; *pomni*; *rabotaj*; *delaj*; *ne delaj*; *počitaj*; *ne uhivaj*; *ne preljubodejstvuj*; *ne kradi*; *ne želaj*. Nastąpiło daleko posunięte ujednolicenie konstrukcji imperatywnych. Jediną różnicą jest inne sformułowanie ósmego przykazania w Starym Testamencie - *ne proiznosi lžnogo svidetelstva na bližnego tvoego*, podczas gdy w ewangelii mamy zaprzeczony imperatiwus od czasownika złożonego - *ne lžesvidetelstvuj*. Natomiast przykazanie szóste już ma postać jednakową w Starym i Nowym Testamencie - *ne preljubodejstvuj*. Z form starszych wybrana została w tym przypadku postać compositum czasownikowego poświadczona w ewangelii Mateusza.

Jediną konstrukcją analityczną we współczesnym tekście Dekalogu jest postać przykazania pierwszego - *da ne budet u teb'a drugih bogov pred licem moim*. Spotykamy tu konstrukcję życzącą z partykułą *da* (trzeba chyba założyć wpływ południowo-słowiański, a już raczej na pewno cerkiewnosłowiański rodowód tej konstrukcji). Wydaje się, że przytoczona postać ma jednak bardziej imperatywne niż optatywne znaczenie¹².

IV. JĘZYK POLSKI

Zestawienie wszystkich średniowiecznych polskich tekstów Dekalogu wymagało odrębnego opracowania tekstologicznego ze względu na

¹² K o s e s k a, op. cit.; por. M. Š v e d o v a, *Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, Moskva 1970, s. 579-580.

ich bogactwo i różnorodność¹³. Pomijając jednak różnice redakcji różnych tekstów zauważyć należy, że główne różnice przebiegają na linii dekalogi wierszowane - dekalogi prozatorskie. W niniejszej pracy skupiłem się na tych drugich, ponieważ na ich tle należy rozpatrywać dziesięcioro przykazań z Biblii królowej Zofii. Wobec wielkiej różnorodności form czasownikowych w polskich dekalogach średniowiecznych¹⁴ nie powinna dziwić podobna w Biblii szarospatackiej. Tak więc napotykamy tam wśród form zaprzeczonych postaci formalnie indykatywne (futurum proste lub złożone) - *nyebǫdzye/z myecz; nyeczynyfz; nyebǫdze/z fze klanyacz any czczycz; nyewefzmye/z; nyebǫdze/z czynycz; nyezabige/z; nyebǫdze/z mowycz any bǫdze/z fzdacz*.

Zwraca uwagę paralelne występowanie futurum prostego od czasowników dokonanych i konstrukcji - czasownik posiłkowy *być* w indicatiwie + infinitiwus.

Wśród zakazów mamy w tym tekście także formy prostego prohibitive - *nyeczudzołoz; nyeczyn kradze/z; nye/fzǫday*. Spotykamy w tekście tego Dekalogu również zachowaną starą końcówkę imperatywną -i.

Nakazy zazwyczaj są prostymi formami imperatiwu - *pomny, czczy*, ale spotykamy także peryfrastyczną konstrukcję futuralną - *bǫdze/z robycz abǫdze/zdzelyal*. Co ciekawe, koegzystują w jednym zdaniu dwie różne konstrukcje futuralne - *bǫdǫ* + infinitiwus i *bǫdǫ* + participium praeteriti activi II. Jako ciekawostkę można odnotować, że dla antycypacji przyszłości w tekście tym spotykamy jeszcze ciekawszą konstrukcję - *nyechczyeyecz fzpboyacz* "nie bójcie się". Jest to przykład użycia, jako czasownika posiłkowego czasownika *chcieć* przy konstrukcji futurum, tak jak w języku staro-cerkiewno-słowiańskim, i jak po dziś dzień w języku bułgarskim, macedońskim i serbsko-chorwackim.

W dekalogach współczesnych Biblii królowej Zofii napotykamy znacznie więcej archaizmów językowych (por. przyp. 14).

Zwraca uwagę też występowanie niezanegowanej postaci czasownika po spójniku *ani*.

¹³ Wydra, op. cit.,; por. też E. Siatkowska, *Realizacja niektórych pól semantycznych w zachodniosłowiańskich przekładach Małego Katechizmu Marcina Lutra i ich dalszy rozwój*. "Z Polskich Studiów Sławistycznych" 1978, Seria 5, s. 271-279.

¹⁴ Wydra, op. cit., s. 40-43.

Wiek XVI (Biblia Jakuba Wujka) przynosi pewne uporządkowanie. Otóż wszystkie prawie zanegowane przykazania w Starym Testamencie mają postać złożonego czasu przyszłego z czasownikiem posiłkowym *być* i participium praeteriti activi II - *nie będziesz miał; nie będziesz służył; nie będziesz zabijał; nie będziesz cudzołożył; nie będziesz kradzieży czynił; nie będziesz mówił świadectwa fałszywego; nie będziesz pożądał ani będziesz pragnął*.

Tylko w dwu wypadkach złożonego czasu przyszłego zamiast participium użył Wujek infinitiwu - *nie będziesz się kłaniać; robić będziesz*.

Jedyną formą prostego futurum jest postać *nie uczynisz*.

Formy nakazu z reguły są prostymi postaciami imperatywnymi - *pamiętaj; zachowaj; czcuj* (jedynym wyjątkiem jest konstrukcja *robić będziesz*).

Natomiast przykazania przytoczone w ewangeljach różnią się między sobą. Tak na przykład ewangelia Mateusza przytacza formy futurum złożonego - *nie będziesz mężobójstwa czynił; nie będziesz cudzołożył; nie będziesz czynił kradzieży; nie będziesz mówił świadectwa; będziesz miłował*. Ewangelia Marka i Łukasza znają zaś tylko proste formy imperatywne - *nie cudzołóż; nie zabijaj; nie kradnij; nie świadcz; nie czyn zdrady; czcuj*.

Uwagę zwraca oprócz złożonych form czasu przyszłego w ewangelii Mateusza także złożoność predykatów - czasownik posiłkowy + rzeczownik odczasownikowy. Jest to chyba spuścizna epok wcześniejszych, wcześniejszych przekładów Biblii, które w znacznym stopniu opierały się na wzorach czeskich¹⁵. Biblie czeskie będą omówione później.

Współczesny przekład Biblii Tysiąclecia niewiele ma różnic w stosunku do szesnastowiecznej Biblii Wujka. Podobnie jak w Biblii Wujka główna linia graniczna przebiega między Starym a Nowym Testamentem. W dekalogu starotestamentowym spotykamy prawie wy-

¹⁵ V. K y a s, První český překlad bible, "Rozpravy Československé akademie věd", 1971, i d e m, Česká předloha staropolského Zaltáře, "Rozpravy Československé akademie věd", 1962; i d e m, K vyrazum z biblických prologů v staropolských mamotrekech, [w:] Opuscula polono-slavica, Wrocław 1979, s. 205-208; S. U r b a ŋ c z y k, Z dawnych stosunków językowych polsko-czeskich, "Rozprawy Wydziału Filologicznego" 1946, t. 57, S. U r b a ŋ c z y k, Rozwój języka narodowego, [w:] Z dziejów powstawania języków narodowych i literackich, Warszawa 1956.

łącznie złożone formy futurum - *nie będziesz miał; nie będziesz czynił; nie będziesz oddawał cici; nie będziesz służył; nie będziesz wzywał; będziesz pracował i wykonywał; nie będziesz zabijał; nie będziesz cudzołożył; nie będziesz kradł; nie będziesz mówił; nie będziesz pożądał; nie będziesz pragnął*. Jest tylko jeden wypadek użycia bezokoliczników zamiast imiesłówów czasu przeszłego - *będziesz pracować i wykonywać* (tym różni się dekalog w Księdze Wyjścia od dekalogu z Księgi Powtórzonego Prawa). Dodatkową różnicą między dekalogami starotestamentowymi jest użycie jako czasownika posiłkowego modalnego czasownika *móc* - *nie możesz wykonywać* (Ex 20,10).

Niezaprzeczone formy imperatiwu mają w zasadzie postać prostą - *pamiętaj; czcij*.

Natomiast we wszystkich ewangeliach (a więc łącznie z ewangelią Mateusza - nie tak jak w Biblii Wujka) panują proste formy zakazu i nakazu - *nie zabijaj; nie cudzołóż; nie kradnij; nie zeznawaj fałszywie; nie oszukuj; czcij; miłuj*.

W zbadanych tekstach biblijnych zwraca uwagę tendencja do unifikacji form czasownikowych przynajmniej w ramach każdego z Testamentów.

V. JĘZYK CZESKI

Piętnastowieczne teksty czeskie zdumiewają różnorodnością (podobnie jak polskie, które w znacznej mierze na nich się wzorowały). W Biblii Taborskiej w Księdze Wyjścia napotykamy formy futurum prostego (czasowniki dokonane) i złożonego (niedokonane) - *nebudeš mieti; nevčiniš; nebudeš Sie klanieti ani ctiti; newezmeš; dielati budeš a budeš činiti; nebudeš; činiti; nezabieš; nebudeš cyzdožiti; nebudeš kradeže činiti; nebudeš mluwiti; nebudeš žadati*. Niezanegowane postaci są też prostymi imperatiwami - *pomni; cti*.

Natomiast teksty ewangelii wyraźnie się wydzielają. Tak na przykład Biblia Draždianska zarówno w ewangelii Mateusza jak i Łukasza ma formy imperatywne - *neczin wrađi; neczin kradezie; nemluw; czty; miluy; nepraw; nezabigey; necizoloz*, zaś Biblia Ołomuniecka formy imperatywne prezentuje w ewangeliach Marka i Łukasza - *necizolož; nezabijej; nečin kradež; neprav; cti*, podczas gdy w ewangelii Mateusza regularnie spotykamy futurum złożone - *neučiniš mužobojstva; nebudeš cizoložnikem; neučiniš krádeže; nepropovieš; budeš milovati*.

Biblia Kralicka (1613 r.) przynosi tu daleko idącą zmianę. Otóż prohibitivus zawsze ma postać futurum, albo prostego - *neuči-niś; nevezmeš; nezabiješ; nesesmilniš; nepokradeš; nepromluviš; nepožadaš aniž požadaš*, albo złożonego - *nebudeš miti; nebudeš se klaněti ani ctiti; nebudeš dělati*.

Imperativus niezaprzeczony może mieć postać prostą - *pomni; ostřihej; cti*, lub futurum złożonego - *pracovati budeš a dělati; mi-lovati budeš*.

W strukturze swojej przykazania z ewangelii w Biblii Kralickiej nie różnią się między sobą ani też między formami ze Starego Testamentu. Jediną różnicą jest regularne zastępowanie starotestamentowego *nesesmilniš* ewangelijnym *nezciłožiš*. Poza zmianą rdzenia czasownikowego forma pozostaje ta sama - zaprzeczone futurum proste. Większą różnicą wydaje się być inna postać przykazania siódmego w ewangelii Mateusza i Łukasza - *nepokradeš* w stosunku do formy z ewangelii Marka - *neukradneš*.

Późniejsze Biblie: świętego Wacława (XVII w.), Nowy Testament z 1830 r. (pisany gotykiem), także Stary i Nowy Testament z 1882 r. nie różnią się w formach czasownikowych od tekstu Biblii Kralickiej. Musiała widocznie stanowić bardzo długo wzór tekstu biblijnego (choć była husycka, a nie katolicka).

Zmianę przynosi dopiero najnowsze tłumaczenie Biblii z 1979 r. W Starym Testamencie spotykamy tam zaprzeczone proste formy futuralne - *nezobražiš si; nezneužiješ; nezabiješ; nesesmilniš; nepokradeš; nevydaš*. Powtarzają się też złożone postaci futurum - *nebudeš mít; nebudeš se klanět ani sloužit; budeš pracovat a budeš dělat, nebudeš dychtet, nebudeš toužit*.

Zwraca uwagę uwspółcześnienie formy bezokolicznika - regularnie znikła w tekście końcówka *-ti*.

Niezaprzeczone formy imperatiwu, podobnie jak w Biblii Kralickiej i następnych, mają postać prostą - *pamatuj; dbej; cti*. Różnicą jest tu tylko zastąpienie jednego leksemu przez drugi - *ostřihej* przez *dbej*, czy też inna współczesna forma rozkaznika - *pamatuj*, a nie *pomni*.

Natomiast większe są różnice pomiędzy poszczególnymi ewangeliami (czego nie było w poprzednich Bibliach, po Kralickiej). Oprócz więc obowiązkowego "zastąpienia starotestamentowego *nesesmilniš* nowotestamentowym *nezciłožiš*" spotykamy inne postaci

przykazań piątego, szóstego, siódmego i ósmego. O ile w Starym Testamencie dwa razy pojawiają się formy futurum prostego, to w ewangelii Mateusza mamy inne futurum (złożone) - *nebudeš zabijet; cizoložit; krast; křivě svědčit*. Co ciekawe, czasownik posiłkowy obsługuje cały ciąg infinitiwów, podobnie jak w ewangelii Mateusza w tekście serbsko-chorwackim. Natomiast dwie pozostałe ewangelie mają futurum proste (jak w Starym Testamencie) prócz dwu wyjątków - *nebudeš krast* i *nebudeš podvádět*. W wypadku więc ostatniego tłumaczenia czeskiego w Księdze Wyjścia i Księdze Powtórzonego Prawa mamy proste formy, podczas gdy ewangelia (a zwłaszcza Mateusza) posługują się dla tych samych przykazań konstrukcjami peryfrastycznymi.

Zwraca uwagę, że pierwsze przykazanie ma zawsze formę złożonego futurum, podobnie jak *budeš pracovat a dělat* i *nebudeš se klanět ani sloužit*. Natomiast przykazanie dziewiąte i dziesiąte miało taką samą postać w XV w. i obecnie (poza zmianą czasownika) - *nebudeš dychtit*. Podobnie przykazanie trzecie i czwarte zawsze miały formę prostego imperatiwu - *dbaj (pamatuj), cti*.

VI. WNIOSKI

Wnioski, jakie można wysnuć z dalekiego od kompletności materiału będą z natury rzeczy miały także charakter fragmentaryczny, częściowy, i będą raczej próbą czekającą na dalsze weryfikacje, niż ostatecznym sądem. Należałoby przede wszystkim uzupełnić materiały ze starszych epok języków bułgarskiego, rosyjskiego i serbsko-chorwackiego, a także zweryfikować użyte w poszczególnych Bibliach formy przez porównanie odpowiednich passusów z Wulgatą i Septuagintą. Myślę, że badanie oparte na szerszym korpusie tekstów przyniosłoby wielce ciekawe rezultaty dla językoznawstwa porównawczego, a także dla typologii języków słowiańskich. Dotychczasowe prace bowiem skupiały się wyłącznie albo na morfologicznej, albo na syntaktycznej stronie funkcjonowania zaprzeczonego imperatiwu¹⁶.

¹⁶ Por. A. Kowalska, *Z historii polskiego imperatiwu*, [w:] *Z problematyki czasownika słowiańskiego*, Katowice 1983, s. 119-128; K. Pi-

Oprócz ogólnych spostrzeżeń, jak chociażby to, że tekst biblijny, a zwłaszcza tak uświęcony tradycją jak Dekalog, może przechować spetryfikowane archaizmy językowe (na przykład zachowana do dziś serbsko-chorwacka forma *ne ubij*) porównanie przynosi także kilka wniosków szczegółowych.

Nakaz i zakaz może być wyrażany następującymi środkami:

- 1) futurum proste,
- 2) futurum złożone,
 - a) być + bezokolicznik,
 - b) być + imiesłów czasu przeszłego,
- 3) konstrukcja peryfrastyczna z partykułą *da* + Vf,
- 4) konstrukcja peryfrastyczna z partykułą *nemoj* + infinitiwus
- 5) konstrukcja peryfrastyczna z czasownikiem *móc* + infinitiwus
- 6) imperatiwus niezaprzeczony od czasowników dokonanych,
- 7) imperatiwus zaprzeczony (prohibitivus) od czasowników dokonanych (w starszych tekstach),
- 8) imperatiwus niezaprzeczony od czasowników niedokonanych,
- 9) imperatiwus zaprzeczony od czasowników niedokonanych.

Widać w starszych redakcjach Dekalogu rywalizację i konkurencję pomiędzy formami wyrażającymi imperatiwus i prohibitivus. W nowszych tłumaczeniach postaci przykazań są raczej ujednolicone. Zauważyć można też tendencję do rezygnacji z konstrukcji czasownik posiłkowy + rzeczownik odczasownikowy, np. *czynić kradzież, czynić męźobójstwo, mówić świadectwo fałszywe* itp. na korzyść compositów czasownikowych.

W tych Bibliach, gdzie formy przykazań są inne w Starym i Nowym Testamencie, z reguły konstrukcje analityczne (np. futurum) są użyte w Starym Testamencie, natomiast formy prostego imperatiwu - w ewangeliiach¹⁷.

s a r k o w a, "Z historii polskich zdań rozkazująco-proszących," *"Z Polskich Studiów Slawistycznych"* 1974, Seria 4, s. 35-41; e a d e m, *Wypowiedzenia nacechowane modalnie*, [w:] *Historia składni języka polskiego*, Wrocław 1984, s. 178-205; W. K u r a s z k i e w i c z, *Rozkaźniki w staropolskim dekalogu*, [w:] *Studia indoeuropejskie*, Wrocław 1974, s. 103-110; A. L e m p, *Model za opisvane na strukturata na sostavnoto glagolno skazuemo s da v svremennija bulgarski ezik*, *"Bulgarski ezik"* 1980, t. 30, a. 512-519, a także T o p o l i ŋ s k a, op. cit., K o s e s k a, op. cit., N i c o l o v a, op. cit.

¹⁷ Być może ważna jest funkcja przykazania w tekście - jest ono przytaczane w ewangeliiach, zaś w Starym Testamencie ogłaszane.

Jak widać konstrukcje indykatywne (temporalne i nietemporalne) mogą być użyte modalnie. Ważny jest także aspekt czasownika - użycie formy z czasownikiem dokonanym (cz. *nezabiješ*, sch. *ne ubij*, bułg. *da ne ubiješ*) mają zmodyfikowane znaczenie prohibytywne wobec *nie zabijaj* // *nie będziesz zabijał*¹⁸.

Алексей Кернер

FORMY IMPERATIVA W BULGARSKIM TEKście DEKALOGA NA FONDzie SŁAWIAŃSKICH JĘZYKÓW

W статье анализируются тексты разных болгарских редакций библии и проводится сравнение с переводами библии на сербо-хорватском, русском, польском и чешском языках.

Исследование посвящено формам глаголов, используемых в тексте десяти заповедей. Цель работы - показать зависимость форм будущего времени и форм прохибитива от вида глагола. Библейский текст благоприятствует сохранению архаических форм прохибитива от глаголов совершенного вида. В южнославянских языках с самых древних времён видна тенденция к использованию аналитических конструкций с частицей *да*. Во всех исследованных текстах прослеживается тенденция к унификации глагольных форм, особенно с использованием аналитических конструкций.

¹⁸ Por. I v i ć, op. cit.